

OMONIM TERMINLAR VA ULARNING TARJIMA JARAYONIDAGI O‘RNI

Qarshiboyeva Yulduz Baxtiyor qizi
Mirzobod tumani 35-maktab o‘qituvchisi
yulduzqarshiboyeva0728@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada omonim terminlarning tarjima jarayonidagi o‘rni, ularning semantik xususiyatlari hamda tarjimon faoliyatida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Omonim terminlar nafaqat tilning ichki tizimida, balki madaniyatlararo muloqotda ham muhim ahamiyatga ega ekani yoritilgan. Maqolada tarjimada kontekstual yondashuvning o‘rni, omonim terminlarni to‘g‘ri talqin qilish va ularning ekvivalentlarini tanlashdagi uslubiy va semantik yondashuvlar tahlil etiladi. Shuningdek, ilmiy-texnik tarjima jarayonida omonimlik bilan bog‘liq noaniqliklarni bartaraf etishning samarali yo‘llari, madaniy va terminologik tafovutlarning tarjima sifatiga ta’siri misollar asosida ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: omonim terminlar, tarjima jarayoni, kontekstual yondashuv, semantik noaniqlik, madaniyatlararo tafovut, ekvivalent, ilmiy-texnik tarjima, til tizimi.

Kirish. Omonim terminlar tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilishda markaziy o‘rinni egallaydi. Tarjima faqat tilni transfer qilish emas, balki bir madaniyatning, ilmiy yoki texnik sohaning boshqa tilga o‘tishini ta’minlaydigan murakkab jarayon sifatida ko‘riladi. Omonim terminlar, ayniqsa, semantik muammolarni keltirib chiqarib, tarjimonlarga aniq va to‘g‘ri ma’no uzatish borasida qiyinchiliklar tug‘diradi. Bu kabi terminlar bir tilning ichki tizimida ham, bir tildan boshqasiga o‘tganda ham turlicha semantik yukni anglatishi mumkin. Shuning uchun, tarjimonlar uchun har bir terminning faqat morfologik yoki sintaktik shaklini emas, balki uning kontekstdagi semantik ma’nosini ham chuqur tahlil qilish zarurdir.

Tarjima jarayonida omonimlik bilan bog‘liq muammolar, asosan, ikkita asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, bir tilda mavjud bo‘lgan omonim terminlar boshqa tilda bir necha turli shakllarda tarjima qilinishi kerak bo‘ladi. Misol uchun, ingliz tilidagi “bank” so‘zi o‘zbek tilida ikki turli ma’noda — moliyaviy muassasa va daryo bo‘yidagi qirg‘oq kabi tarjima qilinadi. Ikkinchidan, bitta tilda mavjud bo‘lgan omonimlar, boshqa tilga o‘tganda bir xil so‘z sifatida qabul qilinib, ularning har bir ma’nosi aniq ifodalangan bo‘lishi kerak. Bu holatda tarjimonning asosiy vazifasi terminologik moslikni topish, ya’ni har bir ma’noga aniq ekvivalent yoki izohli tarjima

variantini tanlashdir. Bu jarayon, albatta, tarjimaning yuqori sifatini ta'minlash va muloqotda noaniqliklar va chalkashliklar yuzaga kelmasligi uchun zarurdir.

Omonim terminlarning tarjima jarayonidagi o'rni bevosita tildan-tilda o'tishdagi semantik farqlarga ham bog'liq. Boshqa tilga o'tishda so'zning barcha ma'nolarini saqlab qolish qiyin, chunki har bir til o'zining semantik tizimiga ega. Ingliz tilida "light" so'zi yorug'lik va og'irlik (yengil) kabi ma'nolarni bildirsa, o'zbek tilida bu so'zning ikki ma'nosi uchun alohida atamalar mavjud. Tarjimon shu ikki ma'noni ajratib, har bir ma'noga mos bo'lgan o'zbekcha ekvivalentni tanlashi zarur. Bunday vaziyatlarda kontekstning ahamiyati katta bo'ladi, chunki so'zning ma'nosi faqatgina uning ishlatilgan muhitiga qarab aniq bo'ladi. Shuningdek, tarjimadagi kontekstual nuanslarni hisobga olish va maxsus leksikada o'xshash ma'no shakllarini aniq ajratib olish imkoniyati ko'p hollarda soha mutaxassislarining ilmiy asoslangan yondashuvini talab etadi.

Tarjima jarayonida omonim terminlarni to'g'ri tanlash nafaqat ma'nolarni uzatish, balki madaniy o'zgarishlarni hisobga olishni ham talab qiladi. Omonim terminlar madaniyatlararo tafovutlarni, til tizimlarining turli ko'rinishlarini aks ettiradi. Masalan, "model" so'zi ingliz tilida — biror tizim yoki obyektning namunasi, o'zgaruvchan holatlar bilan bog'liq tushuncha sifatida ishlatiladi, o'zbek tilida esa, ayni shu so'z arxitektura yoki dizayn kontekstida — shakl yoki tuzilma, iqtisodiyotda esa — ishlab chiqarish jarayonidagi biror mashina yoki mexanizmni anglatadi. Bunday omonimliklar madaniy nuqtai nazardan xatoliklar yoki noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, tarjimonlar nafaqat tilni, balki o'zaro madaniy kommunikatsiya jarayonlarini ham chuqur tushunishlari kerak. Bunda madaniyatlararo tarjima metodologiyalari, xususan, so'zning madaniy kontekstdagi o'rni va ahamiyatini hisobga olish zarur.

Omonim terminlarning tarjima jarayonidagi muammolarini hal qilishda fan sohalarining o'ziga xos xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Maxsus sohalarda, masalan, tibbiyot, huquqshunoslik, iqtisodiyot va axborot texnologiyalarida omonimlik ko'pincha soha ichida yangi atamalar va terminlarning o'zaro semantik ziddiyatlarini keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatlarda terminologiya tizimlari yuqori darajadagi aniqlikni talab qiladi, bu esa tarjimaga qo'yiladigan talablarni yanada oshiradi. Shu boisdan, ilmiy-texnik tarjima jarayonida omonim terminlar bilan ishlashda qat'iy yondashuv va standartlarga amal qilish zarurdir.

Omonim terminlar tarjima jarayonida ko'plab noaniqliklar va murakkabliklar keltirib chiqaradi, ayniqsa, ular bir nechta soha va kontekstlarda ishlatilganda. Tarjimada bunday omonimlikni aniqlash va to'g'ri ma'nolarni uzatish uchun nafaqat til bilimlari,

balki soha bilimlari ham zarurdir. Bunda tarjimonning soha mutaxassisi bo'lishi, atamalarni to'g'ri tushunish va kontekstual yondashuvni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan, "key" so'zi ingliz tilida turli ma'nolarda ishlatiladi: birinchidan, "kalit" (obyektni ochish uchun mo'ljallangan asbob), ikkinchidan, "muqobil" yoki "asosiy narsa" sifatida, masalan, "key factor" (asosiy omil) kabi ma'nolarni bildiradi. Bunday holatlar, ayniqsa, o'zbek tiliga tarjima qilishda, noaniqliklarni keltirib chiqaradi va tarjimonning aniq kontekstni tanlashini talab etadi. Tarjimonlar, shuningdek, ma'no uzatilayotgan soha yoki fan tilining o'ziga xosligini, tildagi aniq ekvivalentlarni va semantik farqlarni chuqur bilishlari zarur.

Tarjima jarayonida omonim terminlarni tanlashda muhim omil kontekstual yondashuvni qo'llashdir. Omonimlikni aniq ajratish uchun, tarjimon faqat so'zning morfologik tuzilishini emas, balki uning ishlatilgan muhitini ham hisobga olishi kerak. Agar tarjima qilinadigan matn ilmiy yoki texnik sohada bo'lsa, unda texnik atamalarning aniq tarjimasi zarur bo'ladi, masalan, "interface" so'zi axborot texnologiyalarida "interfeys" (dastur bilan foydalanuvchi o'rtasidagi aloqalar tizimi) sifatida ishlatilsa, iqtisodiy sohada esa "interface" so'zi "orasidagi aloqalar" ma'nosini anglatishi mumkin. Shu tarzda, har bir ma'no o'z kontekstiga mos ravishda tarjima qilinishi kerak.

Tarjimada omonim terminlarning tushunilmasligi ba'zan madaniy farqlarga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Biror so'zning madaniyatlararo tarixi va uning tildagi ishlatilishi bir xil bo'lmasligi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "bark" so'zi bir vaqtning o'zida "itning qichqirig'i" va "daraxtning po'stlog'i" ma'nolarini anglatadi. Bunday hollarda, tarjimon so'zning ma'nosini aniq aniqlash va uning madaniy kontekstini tushunish uchun qo'shimcha izohlar berishga majbur bo'ladi. Madaniyatlararo tarjima jarayonida, bunday omonimliklar bo'lishi mumkin bo'lgan til o'rganish, tushunish va madaniy tafovutlarni hisobga olish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shuningdek, o'rganilayotgan tilning madaniy va tarixiy xususiyatlarini chuqur o'rganish, bu kabi murakkab holatlarni yengillashtirishi mumkin.

Omonim terminlarni tarjima qilishda o'zbek tilida qo'llaniladigan maxsus so'zlar va atamalarni aniq tanlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, ilmiy sohalarda ko'p ishlatiladigan "gene" (gen) so'zi biotexnologiya va genetika sohasida aniq ma'no kasb etadi, biroq kundalik tilda u boshqa so'zlar bilan aralashib ketishi mumkin. Omonimlikni aniqlash va uni tarjimaga to'g'ri aks ettirish uchun har bir so'zni o'z kontekstida ko'rib chiqish, uning fan yoki soha bo'yicha ekvivalentlarini to'g'ri tanlash zarur.

Tarjima jarayonida omonim terminlarni aniqlash, ularni to'g'ri talqin qilish va tarjima qilishda xalqaro standartlardan foydalanish ham muhimdir. Hozirgi kunda ko'plab xalqaro tashkilotlar va ilmiy muassasalar o'z ilmiy va texnikat terminologiyalarini yaratishda bir xil yondashuvlarni qo'llashni maqsad qilgan. Bu esa, omonimlikni kamaytirish, ilmiy va texnik muammolarni aniq ifodalash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Shu sababli, xalqaro ilmiy-texnik lug'atlar va terminologiya bo'yicha tavsiyalarni qo'llash tarjima jarayonini ancha yengillashtiradi va tarjimadagi semantik xatoliklarni kamaytiradi.

Omonim terminlarning tarjima jarayonidagi o'rni faqat til o'tkazish, ya'ni so'zlarni boshqa tildagi ekvivalentlari bilan almashtirishdan iborat emas. Bunday jarayonlar ko'plab semantik, pragmatik va madaniy masalalarni o'z ichiga oladi. Tarjimon o'zingizga tanish bo'lgan, lekin boshqa tilga ko'chirilganda omonimlikka aylanadigan atamalar bilan ishlashda sinchkovlik bilan yondoshuvni talab qiladi. Ayniqsa, bu masala ilmiy, texnik, ijtimoiy va madaniy matnlarda aniq ko'rinadi. Bunday atamalarni to'g'ri tarjima qilish, asl til va maqsad til o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish va tilni to'g'ri ifodalashni ta'minlash uchun yuqori malakali tarjimonning xizmatlariga ehtiyoj seziladi.

Omonim terminlarning tarjima jarayonidagi semantik o'zgarishlar, asosan, atamaning ishlatiladigan kontekstiga bog'liqdir. Omonimlikni tarjimada aniqlashning asosiy tamoyili shundaki, so'zning ma'nosi o'zgaradi yoki kengayadi, ammo har doim uning aniq ma'nosi o'zgarmasdan qoladi. Misol uchun, "current" so'zi ingliz tilida "hozirgi" ma'nosida ishlatilganda, bu so'z ma'lum bir holat yoki vaqtni anglatadi, biroq u o'sha paytda, boshqa kontekstda "energiya" (tok) yoki "o'tkazuvchi" sifatida ishlatilsa, so'zning ma'nosi mutlaqo boshqacha bo'ladi. Bunday holatda tarjimon o'zbek tilidagi ekvivalentini, ya'ni "hozirgi" yoki "tok" kabi to'g'ri ma'no bilan topishi kerak. Aks holda, so'zning noto'g'ri tarjimasi matnning umumiy mazmunini buzib qo'yishi mumkin.

Tarjimon uchun omonimlik bilan bog'liq muammolarni hal qilishda kontekstual yondashuvni qo'llash juda muhimdir. Tarjimon o'zbek tilidagi omonimlarni to'g'ri aniqlash va ularni aniq ifodalash uchun alohida yondashuvlarga asoslanadi. Bunday holatlarda tarjimonda har bir so'zning ma'nosi matnning umumiy mazmuniga mos ravishda tanlanadi. Misol uchun, "interest" ingliz tilidagi so'zi ham "qiziqish" (psixologik holat), ham "foyda" (moliyaviy tushuncha) ma'nolarini anglatishi mumkin. Agar bu so'z ijtimoiy yoki ilmiy kontekstda ishlatilsa, tarjimon uning ijtimoiy yoki ilmiy qiziqish yoki yangilik sifatida ishlatilganini anglab, mos ravishda o'zbek tilidagi ekvivalentni tanlashi kerak. Shu bilan birga, iqtisodiy matnlar uchun "interest"

soʻzining iqtisodiy foyda yoki daromad sifatida tarjima qilinishi talab etiladi. Bu kabi noaniqliklarni aniqlash va ularni aniq ravishda ifodalash tarjimonda yuqori sifatni taʼminlaydi.

Omonim terminlarning tarjima jarayonida keng tarqalgan muammo, shuningdek, madaniyatlararo tafovutlardan kelib chiqadi. Har bir madaniyatning oʻziga xosligi, oʻsha tildagi soʻzlarning qanday ishlatilishini va maʼno qatlamlarini taʼsir qiladi. Boshqa bir madaniy tizimdan olingan omonimlar, maʼlum bir tilga koʻchirilganda, oʻzga madaniyatdagi tushunchalarga nisbatan notoʻgʻri yoki kam tushunarli maʼnolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, tarjimonda omonim terminlarning madaniy konteksti va uning ishlatilgan doirasi juda muhim hisoblanadi. Misol uchun, ingliz tilidagi “bachelor” soʻzi oʻzbek tilida ikki xil maʼnoga ega: birinchidan, oliy oʻquv yurtini bitirgan erkak (yosh erkak), ikkinchidan, “bekorchi” yoki “erksiz” maʼnosida ishlatiladi. Bunday farqlar, albatta, madaniyatlararo tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, tarjimonning vazifasi faqat grammatik jihatdan toʻgʻri tarjima qilish emas, balki soʻzning madaniy va ijtimoiy kontekstini toʻgʻri tushunish va uni boshqa tilga oʻzgartirishdir.

Tarjimonlar, shuningdek, ilmiy va texnik matnlarda omonim terminlarning notoʻgʻri tarjimasi natijasida yuzaga keladigan aniq va noaniq holatlar bilan ishlashda, oʻzgaruvchan ilmiy-texnik tizimlarni ham hisobga olishlari kerak. Bu tizimlar doimiy ravishda yangilanib turadi va yangi terminlar paydo boʻlishi mumkin. Masalan, “cloud” soʻzi avvalgi davrlarda faqat tabiat hodisasi sifatida ishlatilgan boʻlsa, bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasida “cloud computing” (bulutli hisoblash) sifatida ishlatilmoqda. Bunday holatlarda tarjimon soʻzning eski va yangi maʼnolarini ajratib, har bir kontekstdagi mos ekvivalentni topish zarur. Bu esa, oʻz navbatida, tarjimaning aniqligini taʼminlash va ilmiy-texnik tafovutlarni bartaraf etishga yordam beradi.

Tarjima jarayonida omonim terminlarni aniqlash va toʻgʻri tarjima qilishda kontekstual tafovutlarning ahamiyati katta. Omonim terminlarning oʻzgaruvchi maʼnolari, asosan, ularning ishlatilgan konteksti bilan bogʻliq. Bir soʻzning turli maʼnolarini ajratishda tarjimon har bir soʻzning kontekstdagi rolini aniqlash orqali toʻgʻri maʼno tanlash imkoniyatiga ega boʻladi. Shuning uchun, soʻzlarning koʻp maʼnolari boʻlganda, ularni toʻgʻri talqin qilishda, tarjimon oʻzbek tilida ekvivalentlarni topishda va aniqlikni saqlashda diqqatli boʻlishi zarur. Misol uchun, ingliz tilidagi “scale” soʻzi turli kontekstlarda “masshtab”, “tartib”, “miqyos”, yoki “shkala” kabi maʼnolarga ega boʻlishi mumkin. Bunday holatlarda tarjimon soʻzning asl maʼnosini aniqlash uchun kontekstga mos ravishda toʻgʻri maʼno va ekvivalentni tanlashi kerak.

Kontekstual yondashuvni qo'llash orqali tarjimonlar o'zgacha so'zlarni ularning to'g'ri semantik ma'nosi bilan uzatishga imkon yaratadilar. Biroq, ba'zi holatlarda tarjimon uchun semantik noaniqliklarni bartaraf etish oson bo'lmaydi. Masalan, "light" ingliz tilidagi so'zi bir vaqtning o'zida "yengil", "yorug'lik", yoki "to'qima" kabi ma'nolarni anglatadi. Tarjimada bunday so'zlar ko'p hollarda kontekstdan tashqari bo'lishi va o'zbek tilidagi turli ekvivalentlar bilan ifodalanishi mumkin. Tarjimon bunday omonimlarning to'g'ri tarjimasini ta'minlash uchun ularning ma'no qatlamlarini chuqur tushunishi va turli sohalar bo'yicha o'ziga xos ekvivalentlarni tanlashi zarur.

Shu bilan birga, tarjima jarayonida omonimlarni aniqlashda tarjimonning til va madaniyatga oid bilimi ham katta ahamiyatga ega. Madaniy farqlar omonimlarning ma'nolarini noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri tarjima qilishga olib kelishi mumkin. Misol uchun, ingliz tilidagi "football" so'zi AQShda "amerikanskiy futbol"ni anglatadi, Britaniyada esa "futbol" sifatida ma'lum bo'lgan sport turini bildiradi. Bunday farqlar madaniyatlararo tafovutlarni keltirib chiqaradi, shuning uchun tarjimonlar omonim terminlarni tarjima qilishda til va madaniyatni to'g'ri tushunishlari zarur. Agar tarjimon so'zni noto'g'ri madaniy kontekstga solib yuborsa, bu noto'g'ri tarjima yoki tushunmovchilikka olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, ilmiy-texnik matnlarda omonim terminlar tarjima jarayonida o'ta dolzarb ahamiyatga ega. Omonimlar ko'pincha texnik atamalarda ishlatilganda noaniqliklarga olib kelishi mumkin, chunki bir so'z bir vaqtning o'zida bir nechta fan sohalarida ishlatiladi. Masalan, ingliz tilidagi "model" so'zi ilmiy sohada "model" sifatida ishlatilganida, bu matematik yoki fizik modelni anglatadi, lekin boshqa sohalarda bu so'z "model" sifatida odam yoki narsa ko'rinishini anglatishi mumkin. Bunday noaniqliklarni tarjima qilishda har bir so'zning aniq ishlatilgan sohasi va konteksti hisobga olinishi kerak. Shu bilan birga, ilmiy terminologiyada omonimlikni aniqlashda ilmiy lug'atlar va xalqaro normativ hujjatlardan foydalanish, tarjimadagi xatoliklarni minimallashtirishga yordam beradi.

Shunday qilib, tarjima jarayonida omonim terminlarning o'rni juda katta bo'lib, tarjimonning malakasi va bilimiga bog'liq. Tarjimada omonim terminlar bilan ishlashda nafaqat til bilimlari, balki soha va madaniyatga oid bilimlar ham muhim rol o'ynaydi. Omonimlikning noaniqliklarini bartaraf etish, aniq va to'g'ri tarjima qilish uchun kontekstual yondashuvni qo'llash, til va madaniyatning o'ziga xosliklarini tushunish va ilmiy-texnik standartlarga amal qilish zarur. Bularning barchasi tarjima jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi va semantik xatoliklarni kamaytirishga yordam beradi.

Xulosa: Tarjima jarayonida omonim terminlarning o‘rni juda muhimdir. Omonimlar, turli kontekstlarda bir nechta ma’noga ega bo‘lgan so‘zlar sifatida, tarjimon uchun semantik noaniqliklar va tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarjimonda kontekstual yondashuvni qo‘llash, til va madaniyatni chuqur tushunish zarur. Omonim terminlarni tarjima qilishda, so‘zlarning o‘ziga xos semantik ma’nolarini to‘g‘ri aniqlash va ularning mos ekvivalentlarini tanlash, tarjimaning aniq va sifatli bo‘lishini ta’minlaydi. Bunda ilmiy, texnik, madaniy va ijtimoiy kontekstlar hamda har bir so‘zning ishlatilgan sohasi doimo hisobga olinishi kerak. Tarjimonlarning malakasi, omonim terminlarning to‘g‘ri tarjima qilinishida hal qiluvchi omil bo‘lib, bu jarayonning muvaffaqiyatini ta’minlashda katta rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘ulomova Z. Tarjima va leksik semantika. – Toshkent: TDTU nashriyoti, 2023. – B. 79–84
2. Shamshiyeva O. Tarjima va semantik o‘zgarishlar. – “Xalqaro tarjima amaliyoti” jurnali, 2024, №1. – B. 24–29
3. Pirmatova T. Tarjimada semantik qiyinchiliklar. – “Ilmiy tarjima va tilshunoslik” jurnali, 2023, №4. – B. 51–55
4. Davlatova L. Madaniyatlararo tarjima va tilshunoslik. – “Lingvistik tadqiqotlar” jurnali, 2024, №2. – B. 88–92
5. Yusupova X. Omonimlik va terminologiya. – “Filologiya va tarjima” jurnali, 2024, №3. – B. 120–124
6. Qodirova M. Tarjimada semantik muammolar. – “Lingvistik tadqiqotlar” jurnali, 2024, №2. – B. 110–113
7. Babayev T. Tarjimon va kontekst: Omonimlikni aniqlash. – “Filologiya sohalari” jurnali, 2024, №1. – B. 72–76
8. Xasanova L. Madaniyatlararo tarjima va semantik farqlar. – “Madaniyatshunoslik va tarjima” jurnali, 2023, №5. – B. 67–71